

KONYA YERLİ AĞZINDA ODAKSIL ŞİMDİKİ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ

Talip DOĞAN*

Özet:

Odaksıl şimdiki zaman, bir olayın oluş süreci ile konuşma anının zaman bakımından örtüşmesidir. Bu zaman türünde olay, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde aktarılır. Eski Türkçede geniş zaman ekinin aynı zamanda odaksıl şimdiki zamanı karşıladığı bilinmektedir. Daha sonra Türk dilinin dönemlerinde çeşitli yollarla yeni odaksıl şimdiki zaman ekleri geliştirilmiş, bir bakıma odaksıl şimdiki zaman eki yenilenmiştir.

Konya yerli ağzında odaksıl şimdiki zaman için $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle temsil edilen geniş zaman ekinin kullanılması karakteristiktir. Geniş zaman eki açısından çoğu Türk dilinde yüksek odaksılıktan odaksızlığa doğru art zamanlı bir gelişme seyri söz konusudur. Konya yerli ağzında ise bu gelişme olmamış, odaksıl şimdiki zamanı bildirme işlevi, yenilenen $-(X)yo(r)$ ekine aktarılmamıştır. $-(X)yo(r)$ eki, Konya yerli ağzında genellikle odaksıl olmayan kullanımlarda işletilmektedir.

Konya yerli ağzında kullanılmakta olan $-(y)Xb$ batır yapısı ise füldeki hareketin gerçeklemeye başladığı veya gerçekleşmeye yaklaştığını anlatmaktadır. $-(y)Xb$ batır'ın bu işlevleri, eklendiği fillerin kılınış özelliklerine göre şekillenmiştir. Konya yerli ağzında $-(y)Xb$ batır yapısı, odaksıl şimdiki zaman işlevinde kullanılmamaktadır.

Anahtar sözcükler: *Türkiye Türkçesi ağızları, Konya yerli ağzı, şimdiki zaman, odaksıl şimdiki zaman.*

Focal Present Continuous Tense Markers in Konya Local Dialect

Abstract:

Focal present continuous tense means the formation process of an event and the speech time overlaps with respect to timing. In this tense, the event is expressed at the speech time during its process of formation. It is known that in Old Turkic, the aorist affix also marks focal present continuous tense. Then in the following periods of Tur-

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dogan.talip@gmail.com

tic, new focal present continuous markers were developed in different ways, in a sense the focal present continuous tense marker was renewed.

It is a characteristic property of Konya local dialect to use $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ aorist markers in place of focal present continuous tense. With respect to the aorist marker, in most Turkic languages, there is a diachronic progress from its being a high focal marker to a non-focal marker. In Konya local dialect this progress did not take place and the function of marking focal present continuous tense was not transferred to the marker $-(X)yo(r)$. In Konya local dialect, $-(X)yo(r)$ marker is generally used to express non-focal instances.

The structure of $-(y)Xb$ batır, which is used in Konya local dialect on the other hand, indicates that the action denoted by the verb has started to take place, or it is close to starting to take place. These functions of $-(y)Xb$ batır depend on the aktion-sart of the verb it is attached to. In Konya local dialect, $-(y)Xb$ batır is not used to express focal present continuous tense.

Keywords: Turkish dialects, Konya local dialect, present continuous tense, focal present continuous tense.

1. Giriş

Zaman konusu dil biliminde, *dil dışı zaman* (time) ve *dilsel zaman* (tense) olmak üzere temelde ikiye ayrılmış durumdadır. Dil dışı zaman; başlangıcı ve sonu belirsiz, akıp giden bir süreci anlatır ve herhangi bir sınırlanmaya tabi değildir. Bir dil bilgisi kategorisi olan dilsel zaman ise *konuşma zamanı* (speech time), *olay zamanı* (event time) ve *referans zamanı* (reference time) arasındaki ilişkilerden doğar (Reichenbach 2005: 71). Bir diğer deyişle dilsel zaman, olayın zaman eksenindeki konumunun dilbilgiselleşmesini ifade eder. Referans zamanı, genellikle konuşma anıdır ama bundan farklı şekilde bağlam tarafından kurgulanmış başka bir zaman noktası da olabilir. Yani, gerçek konuşma zamanının dışında ve kurmaca bir zaman noktasıdır. Referans zamanının belirlenmesi ile zaman oluşumlarının sayısı da artmaktadır. Sadece konuşma zamanı ile olay zamanı arasındaki ilişkilerden hareket edildiğinde üç zaman diliminden söz edilebilir: *Geçmiş zaman*, *şimdiki zaman* ve *gelecek zaman*. Olay zamanı, konuşma zamanından önce ise geçmiş zaman; olay zamanı ile konuşma zamanı örtüşüyorsa şimdiki zaman; olay zamanı, konuşma zamanından sonra ise gelecek zamandır. Konuşma zamanı ile referans zamanı arasındaki ayırım, zamanların daha ayrıntılı olarak ifade edilmesine imkân verir. *Geçmiş* > *şimdi* > *gelecek* şeklinde belirlenen sıra, *geçmiş öncesi* > *geçmiş* > *geçmiş sonrası* > *hâl öncesi* > *hâl* > *hâl sonrası* > *gelecek öncesi* > *gelecek* > *gelecek sonrası* durumuna bürünebilir. Söz konusu ayırım, *mutlak zaman* ve *göreceli zaman* terimleriyle de belirtilmektedir. Referans noktası olarak konuşma zamanı alınırsa mutlak zaman, kurmaca ve ikincil bir zaman alınırsa göreceli zamandır (Comrie 1985: 7-55; Akşehirli 2010: 21-22, Aslan 2012:

13-14). Söz gelişi, “Ertuğrul eve geldi.” ve “Ben eve geldiğimde Ertuğrul uyumuştur.” cümlelerinde olayın zaman eksenine yerleşmesi şöyledir: “Ertuğrul eve geldi.” cümlesinde gösterim noktası konuşma zamanıdır; olay zamanı ile referans zamanı aynıdır ve olay, konuşma zamanından öncedir. “Ben eve geldiğimde Ertuğrul uyumuştur.” cümlesinde referans zamanı konuşma zamanından önce, olay zamanı da referans zamanından öncedir.

Geniş bir kavram olan şimdiki zaman, Türkçede hâliyle farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Bunlar, *odaksıl şimdiki zaman* ve *genel şimdiki zaman* olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Odaksıl şimdiki zaman, bir olayın oluş süreci ile konuşma anının zaman bakımından kesişmesidir. Yani olay burada, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde aktarılmaktadır. Bu zaman ilişkisinde, referans noktası konuşma anı olduğu için mutlak zaman anlamında bir şimdiki zaman vardır. Odaksıl şimdiki zamanda, konuşurun bulunduğu yönelme noktasında (*burada* ve *şimdi* olarak belirtilen nokta) olaya doğru yüksek seviyede bir odaksıllık¹ ve yoğunluk söz konusudur. Odaksıllık açısından değerlendirildiğinde bu tür bir şimdiki zaman, diğer şimdiki zaman türlerinden farklılık taşımaktadır. Örneğin, “*Şu an dışarıda şiddetli yağmur yağmakta.*” cümlesinde *-mAktA* ekiyle yüksek odaklı ve konuşma anı ile eş zamanlı gerçekleşen bir olay dile getirilmektedir. Bu cümlelerde odaksıllığın başka unsurlar vasıtasıyla da pekiştirildiğine dikkat edilmelidir. Sunulan örnekte *şu anda* grubu, odaksıl şimdiki zaman dışında bir yoruma imkân vermemektedir. Eğer olaya yönelik herhangi bir odaksıllık bulunmuyorsa *genel şimdiki zaman*; diğer bir adlandırmayla *geniş zaman* söz konusudur. Genel şimdiki zaman, şimdiki zaman kapsamında değerlendirilse de konuşma anı referans alınmadığı için odaksıl şimdiki zamandan ayrı özelliklere sahiptir. Odaksıllık içermeyen genel şimdiki zaman iki türde meydana gelebilir: *Sürekli şimdiki zaman* ve *alışkanlık içeren şimdiki zaman* (bk. Johanson 1994; Aydemir 2010: 18-19). Sürekli şimdiki zamanda olay, uzun bir zaman dilimine yayılmış şekilde ve sürekli bir oluş içinde aktarılır. Bu türdeki şimdiki zaman, Türkiye Türkçesinde daha çok *-Ar ~ -Xr ~ -r* ekleriyle işaretlenir: “*Çocukluğundan beri okur.*” gibi. Alışkanlık içeren şimdiki zaman, alışkanlık hâlinde (çoğu zaman, genellikle) gerçekleştirilen olayların bildirilmesinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu çeşit şimdiki zaman *-(X)yor* veya *-Ar ~ -Xr ~ -r* ekleriyle ifade edilir: “*Her sabah, öğle ve akşamları dışlarını fırçalıyor, ...*” (ÇK: 60), “*Günde üç büyük fincan sade kahve içerim.*” (BDA).

Türkçede *zaman (tense)* eklerinin, aynı zamanda belirli *görünüş (aspect)* değerlerini işaretlediği bilinmektedir. Başka bir ifadeyle her iki kategori,

¹ *Odaksıllık*, Johanson’un kuramında bulunan önemli bir kavramdır. Bu çerçevede odaksıllık, görünüş ekleriyle işaretlenen görüntüleme alanının izafi darlığını, bakış noktasını çevrelemesini ve buna bağlı psikolojik yoğunluğu ilgilendiren ölçüsel bir parametredir. Bakış açısı değerleri, odaklı ve odaksız olmak üzere iki kısma ayrılır. Odaklı olanlar, yüksek odaklı ve düşük odaklı olarak derecelendirilebilir (Aslan Demir 2016: 37).

aynı ek üzerinde bir arada ortaya çıkmaktadır. Bu durumda görünüş ve zaman, birinin diğerini ima edebilmesi (daha çok görünüşsel olanın zamansal olanı ima edebilmesi) ve belirli noktalarda işbirliği hâlinde olabilme gibi ayrılmaz ilişkilere sahiptir. Şimdiki zaman ekleri görünüş sistemi içinde *sınırlar arası bakış (intraterminality)* açısını yansıtmaktadır. Sınırlar arası bakış, olayı başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında, başlangıcından sonra bitişinden önceki bir kesitte izler. Bu bakış açısıyla olayın süreğine ait bir kesit izlenir. Bundan dolayı olayın bütünü görülmez. Bakış noktası, gerçekleşen olayın ortasında yer aldığı için genellikle eş zamanlı haberler bu görünüşle sunulur. Sınırlar arası bakış açısı, olayın sonlanıp sonlanmadığı hususunda bilgi vermez. Bu özelliği ile herhangi bir zaman katmanında devam eden olayların aktarılmasını sağlar. Sınırlar arasılık da görüş alanının darlığı veya genişliği, yani odaklılık dereceleri açısından farklılık arz edebilir. Johanson tarafından “dar”, “geniş” ve “açık” şeklinde üç tür bakış açısı belirlenmiştir. Bakış açısı dar olunca, eylemsel yoğunluk artar ve tek seferlik bir olay gözlemlenir. Diğer yandan bu görünüşün, odaklı şimdiki zamanı temsil ettiği belirtilebilir. Geniş bakış açısında tek ya da çok zamanlı bir olay, konuşma anının yakınında olmasa da o zamanda da sürer. Bakış açısının açık olması hâlinde, tek veya çok zamanlı bir olay prensipte vardır ancak konuşma anında gerçekleşmek zorunda değildir (Arslan Demir 2016: 35, 84-85): “... yağmur yağar, bulutlar uçar, ağaçlar yeşerir; ...” (CK: 167) vb.

2. Türkçede odaklı şimdiki zaman işaretleyicileri

Eski Türkçede hem odaklı şimdiki zamanın hem de genel şimdiki zamanın (geniş zamanın) *-Ar ~ -Xr ~ -(y)Ur ~ -r* biçimleriyle karşılaştığı bilinmektedir. Yani bu dönem lehçelerinde müstakil bir odaklı şimdiki zaman eki bulunmamaktadır (Türk 1999: 291; Erdal 2004: 240). Daha sonra Türkçenin kollarında yeni odaklı şimdiki zaman ekleri ortaya çıkmış, bir nevi odaklı şimdiki zaman eki yenilenmiştir. Bu yenilenme ise daha çok, *-A* veya *-(X)* *p* zarf-fiil ekleriyle ana fiillere bağlanan *tur-*, *yori-*, *yat-* ve *otur-* ~ *oltur-* ~ *olur-* gibi yardımcı fiillerin geniş zaman ekli biçimleri üzerinden meydana gelmiştir (Demir 1996: 43-56). Söz gelişi, bunlar arasında *turur*’dan oluşturulan şimdiki zaman kullanımlarına ilk defa Kıpçak ve Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır: *qaynay-dır* (CC: 161, 26) ‘kaynıyor’, *ala-dır-biz* (TZ 44a-b) ‘alıyoruz’ (Karamanlioğlu 1994: 128-129). NF *bu evnüñ yıquqlarını anam birle islâh qılu turuz miz* (Eckmann 2004: 436-13) ‘Bu evin yıkıklarını annem ile tamir ediyoruz’. Bugün Türk lehçelerinin birçoğunda odaklı şimdiki zaman, aynı zamanda tasvir fiil işleviyle kullanılan söz konusu analitik yapılarla sağlanır. Ayrıca, Türk lehçelerinde odaklı şimdiki zamanı ifade etmek için fiilden isim yapma (mastar) ekleri ile hâl veya isimden isim yapma eklerinin birleşmesinden meydana gelen *-mAktA*, *-mAdA*, *-(U)(U)WdA*, *-(I)*

wU, -(I)wçAn gibi yapılar işletilmektedir. Bunlarla beraber, yaygın olmayan -(I)p bara, -(I)p kilä, -(I)p baratur, -(I)p kiyatur gibi yapılar da odaklıl şimdiki zaman işlevinde kullanılmaktadır (bk. KTLG-F 2006). Türk dili alanında odaklıl şimdiki zaman için analitik birleşmeler başta olmak üzere yeni yapılar yaygınlaşırken, -Ar ~ -Xr ~ -r biçimleri ise odaklıl işlevini kaybetmiştir. -Ar ~ -Xr ~ -r biçimlerinin odaklıl olmayan, genel şimdiki zamanı bildirme işlevi hem tarihî hem de bugünkü lehçelerde devam etmiştir. Diğer taraftan Türk dili alanında -Ar ~ -Xr ~ -r biçimleri, aynı zamanda belirsiz gelecek zaman olarak adlandırılan ve “belirsiz, kesin olmayan, şüpheli, belki” gibi kiplik anlamları anlatır duruma gelmiştir. Bu yüzden örneğin Oğuz grubunun üyelerinden Gagavuz Türkçesinde -Ar ~ -Xr ~ -r biçimleri “bellisiz gelecek zaman”, Azerbaycan Türkçesinde -(y)Ar biçimi “qeyri-qäti gäläcäk zaman”, Türkmen Türkçesinde -Ar biçimi “näämäälüm gelcek zamaan” terimleriyle ifade edilir.

Oğuz grubu yazı dilleri ve ağızlarında odaklıl şimdiki zaman için yenilenmiş kimi eklerin kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Azerbaycan Türkçesinde -(y)Xr; Türkmen Türkçesinde -yAA(r), Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi ağızlarında -ir, -iy, -i gibi ekler yaygın kanaate göre -A yori-r’den gelişmiştir (bk. Adamović 1985: 330; Ergin 1971: 144-145; KTLG-F: 209-244). Hâlihazırdaki yaygın kanaatin dışında Johanson, -(X)yor’un geç yenilenen bir ek olduğu kaydını düşerek bu eklerin başka bir yapıdan gelişmesi gerektiğini bildirir. Ona göre söz konusu ekler, zarf-fil + er-ür (er- ‘olmak’) dizilişinde bir tasvir fiile dayanıyor olmalıdır. Örneğin, *at-a er-ür ‘atıyor’. Kıpçak grubu ağızları, bu gelişmeyi tanıklandıran izlere sahiptir (bk. 2009).

Türkçenin sınırlı sayıdaki lehçesinde şimdiki zaman eki yenilenmemiş, -Ar ~ -Xr ~ -r biçimlerinin odaklıl işlevi korunmuştur. Bunların arasında en iyi bilineni, genel Türk dilinden erken zamanlarda ayrılmış olan Yakutçadır. Yakutçada ek -r, -A(r), -O(r) biçimlerinde odaklıl şimdiki zamanı anlatmak için de canlı olarak kullanılmaktadır (Kirişcioğlu 1999: 102). Makedonya’nın Manastır, Resne, Ohri, Ustruga, Gostivar ve Vrapçište ekseninde yer alan Türk ağızlarında da odaklıl şimdiki zaman için yeni bir ek geliştirilmemiş, ilk biçimler sürdürülmüştür: *Şindi gider evde*. “Şimdi eve gidiyor.”, *Ya neka gelir*. “İşte henüz geliyor.” (Resne/Makedonya) (Ahmed 2014: 3-10).

Türkiye Türkçesinde ise odaklıl şimdiki zaman için -(X)yor (<-A yori-r) ve -mAktA (-mAk + tA) ekleri kullanılmaktadır. Her iki ekin ifade ettiği odaklılık derecesi, yani eylemsel yoğunluk birbirinden farklı olabilmektedir. Bu açıdan -mAktA eki, -(X)yor’a göre daha yüksek düzeyde bir odaklılık sunma imkânına sahiptir: *Evet, kızla çekişmekteyiz... Bir yandan da dışarıya kulak vermekteyim* (DA: 271). -(X)yor ise daha düşük odaklılık anlatabilir: *Her mevsim, her gün bir dağ görüyorum* (Ş: 220). -(X)yor’un bu işleviyle kullanım sınırları genişlemiştir. Örneğin şu örnekte -(X)yor, gelecek zaman ifadesini

sunmuştur: *Yola düşüyoruz, haydin* (AB: 618). Türkiye Türkçesinde *-Ar ~ -Xr ~ -r* ekleri ise genel şimdiki zaman işlevinin yanında, çoğunlukla kiplik anlamların bildirilmesinde kullanılmaktadır.

Ağızlarda şimdiki zaman ekleri açısından Türkiye Türkçesi yazı diline göre çok daha farklı ve çetrefilli manzarayla karşılaşılır. Ağızlarda *-A yorı-r*'dan gelişen deşikelerin² yanında, birçoğu aynı zamanda diğer Türk lehçelerinde kullanılan, zarf-fiil ekleri ile yardımcı fiillerin geniş zaman ekli biçimlerinin kaynaşmasıyla ortaya çıkmış şimdiki zaman yapılarına rastlanır. Bu tür yapıların bilhassa Muğla, Aydın, Denizli gibi Güneybatı Anadolu bölgesinin ağızlarında yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.³

3. Konya ve yerli ağız hakkında

Konya'nın Türkler (Selçuklular) tarafından fethi, 1071 sonrasında muhtemelen 1073 yılında gerçekleşmiştir. 1097'de I. Haçlı Seferi sırasında İznik'in Bizans'a teslim edilmesi üzerine, Selçuklu hükümdar ailesi başkent olarak Konya'yı seçmiştir. Böylelikle Konya, Selçuklu devletinin başkenti olarak önemli bir gelişme sürecine kavuşmuştur. Selçuklu sultanları Mesud ve II. Kılıçarslan dönemlerinde Konya, bir kasaba hâlimden sıyrılıp kalabalık bir şehir kimliğine bürünmüştür. Bizans'ın Konya'yı geri alma ümidi, 1176 Miryokefalon savaşıyla yok edilmiştir. Konya 13. yy.'da özellikle I. İzzettin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad dönemlerinde imar hareketleriyle, bilim ve sanat faaliyetleriyle parlak bir devir yaşamıştır. Kaynaklara göre Konya'ya yerleşmek üzere gelen insanlar, büyük ölçüde Türkmenlerden oluşmaktaydı. Bu insanlar arasında bir kısım Hristiyanlar da vardı ve daha çok kendi adlarıyla anılan hanlarda ücret ödeyerek kalıyorlardı. Rumlar ise şehrin fethinden beri kendi mahallelerinde oturmaktaydılar. Anadolu Selçukluları yıkıldıktan sonra Konya, uzun müddet İlhanlılar ile Karamanoğulları, daha sonra Karamanoğulları ile Osmanlı arasında cereyan eden hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Konya, Fatih Sultan Mehmet'in Karamanoğulları'nı ortadan kaldırmasından sonra tamamen Osmanlı idaresinde kalmıştır. Şehir, önemli bir merkez olma özelliğini Osmanlı devirlerinde de sürdürmüştür (Baykara 2002: 182-187).

Bugünkü konumuyla Konya ili, İç Anadolu bölgesinin güneyinde yer alır. Kapladığı alan itibarıyla ülkenin en büyük yüz ölçümüne (38.873 km²) sahiptir. Konya topraklarının büyük kısmı, İç Anadolu'nun düzlükleri üzerindedir. Güney ve güneybatı kesimleriyle Konya ili, Akdeniz bölgesine sokulmaktadır. 2016 yılı verilerine göre Konya merkezinin nüfusu 1.278.195 kişi olarak geçmektedir.⁴

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Gülensoy (1985).

3 bk. Bacanlı (2007), Yapıcı (2013).

4 bk. http://www.konya.gov.tr/kurumlar/konya.gov.tr/dosyalar/listeler/NUFUS_VERILERI.pdf

Konya merkezini şu an Meram, Karatay ve Selçuklu ilçeleri oluşturmaktadır. Bunlar arasında Selçuklu ilçesinin neredeyse tamamı sonradan kurulmuştur. Meram ilçesi ise geçmişte şehirden ayrı bir bağ-bahçe, mesire yeri hâlindeydi. Önceleri, Konya denildiğinde akla Karatay ve kısmen de Meram'ın bir bölümü gelirdi. Bugünkü Karatay'ın birçok mahallesi vaktiyle köy statüsündeydi ve şehre dâhil değildi. Şehre ait olanlar ise ancak 10-15 civarında mahalledir. Bu mahalleler Karatay'da Araplar, İşgalaman, Sedirler, Türbe Cıvarı, Mengene, Ulurmak gibi yerlerdir. Meram bölgesinden de Çaybaşı, Hacı Fettah gibi yerler sayılabilir. Eldeki çalışmada da kastedilen Konya yerlileri, çoğunlukla bu mahallelerde oturan insanlarla temsil edilmektedir. Konya yerlilerinin hâli vakti yerinde olanları iki ayrı eve sahip olup, kışın şehir merkezinde yazın da Meram-Ulurmak vb. bölgelerde “bağ evi” denilen yerlerde yaşamışlardır. “Türbeönü”nde evi, Meram'da bağı olmak” ifadesi de Konya yerlilerinin bu hayatını anlatmaktadır. Bu insanların düşünleri, cenaze ve bayram pratikleri, komşuluk ve akrabalık ilişkileri, yemek ve kılık kıyafet kültürü birbirine benzer şekilde olup konuşmaları da “Gonyalıca” olarak adlandırılmaktadır.⁵

4. Konya yerli ağzında odaklıl şimdiki zaman işaretleyicileri

4. 1. $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$

Ekin kullanımları

Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olarak adlandırılan bu ek, Konya yerli ağzında çekimlendiğinde çeşitli biçimlerle ortaya çıkar. Ekin şahıslara göre görünümü şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs geniş zaman eki $-ArIm$, $-XrXm$, $-rIm$ biçimlerindedir: *giderim, gelirim, dirim*.

Teklik 2. şahıs geniş zaman eki $-A\eta$, $-X\eta$, $-\eta$ biçimlerinde kullanılır. Ekin $-\eta$ biçimi, ünlüyle biten fiillerden sonra bağlanır: *gide\eta, geli\eta, bekle\eta*.

Teklik 3. şahıs geniş zaman eki $-Ar \sim -Xr \sim -r$ biçimlerindedir: *yapar, okur, dir*.

Çokluk 1. şahıs geniş zaman eki $-ArIz$, $-XrXz$, $-rXz$ biçimlerindedir: *bakarız, gideriz, oxuruz*.

Çokluk 2. şahıs geniş zaman eki $-ArsI\eta Iz$, $-XrsX\eta Xz$, $-rsX\eta Xz$ biçimlerindedir: *yaparsı\eta iz, bulursu\eta uz, yirsı\eta iz*. Sonunda r ünsüzü bulunan çok heceli fiillerden sonra ekin r 'sinin düştüğü de olmaktadır: *nörüsü\eta iz, oturusu\eta uz*.

Çokluk 3. şahıs geniş zaman eki $-Ar(LAr)$, $-Xr(LAr)$, $-r(LAr)$ biçimlerinde kullanılır. $-LAr$ unsuru kullanıldığında kimi zaman gerileyici benzeşme sonucu

⁵ Konya yerlilerine dair bilgiler, aynı zamanda çalışmanın kaynak kişilerinden olan Adnan Özkafa'dan (yaş 54) temin edilmiştir.

r>l değişmesi gerçekleşir: *yazarlar ~ yazallar, görürler ~ görüller, dirler ~ diller*.

Ekin olumsuz çekimine kullanılan biçimler şahıslara göre sırasıyla şöyledir: *-mAm, -mAη, -mAz, -mAYIz, -mAzsIηIz, -mAz(LAr)*: *gitmem, gitmeη, gitmez, gitmeyiz, gitmezsiniz, gitmez(ler)*.

Soru ifadelerine şahıs eklerinin eklenmesinde farklılıklar vardır. Olumlu soruda 2. teklik şahıs eki, soru ekinden önce bağlanır: *yataη mı?, yiη mi?* Diğer şahıslarda şahıs eklerinin dizilişi Türkiye Türkçesiyle koşuttur: *yatar mıyım?, yatar mıyız?, yatar mısınız?*

Olumsuz soruda 1. ve 2. teklikte şahıs eki soru ekinden önce getirilir: *gitmem mi?, gitmeη mi?* 1. ve 2. çoklukta ise şahıs ekleri soru ekine bağlanır: *gitmez miyiz?, gitmez misiniz?*

Ekin işlevleri

Konya yerli ağzında *-A(r) ~ -X(r) ~ -r ~ -Ø* biçimlerinin dikkat çekici ve hâkim işlevi, odaksıl şimdiki zamanı ifade etmektir. Aşağıda ekin odaksıl şimdiki zaman işlevinde kullanıldığı örnek cümleler sunulmuştur. Örnek cümlelerde konuşma anı ile olayın oluş süreci aynıdır. Yani olay, konuşma anı ile eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle olayın, bakış noktasında gerçekleşiyor olma zorunluluğu vardır. Bununla beraber konuşma anında gerçekleşmekte olan olaya dönük yüksek düzeyde bir odaksılık söz konusudur. Olay, görünüş sisteminde ise sınırlar arasında, diğer bir ifadeyle süreç safhasında yansıtılmaktadır. Eylemsel yoğunluğu içeren yüksek odaksılığın bir sonucu olarak da olay, dar bir perspektifle sunulmaktadır. Cümlelerde genellikle, olayın tam da konuşma anı ile çakıştığına ve bakış açısının darlığına işaret eden *bak, bakale, bakıη, gördüη mü?, görüη mü?* gibi ifadeler kullanılır:

- (1) *bağ, zora geldiη mi nası da çalışıη?*
“Bak, zora gelince nasıl da çalışıyorsun?”
- (2) *camdan bağsana, babam emmimle ğonuşur.*
“Camdan baksana, babam amcamla konuşuyor.”
- (3) *bağıη gençler, ne dî böyle idersiniz?*
“Bakın gençler, ne diye böyle yapıyorsunuz?”
- (4) *saηa didim, gördüη mü daha yatır.*
“Sana dedim, gördün mü daha yatıyor.”
- (5) *görüη mü nası ğubarır?*
“Görüyor musun nasıl da büyükleniyor?”
- (6) *ne soğranıp duruη?*
“Ne söylenip duruyorsun?”

Şu örnekler *Güzel Gonyam*⁶ adlı kaynaktan alınmıştır. Örnekler, *Güzel Gonyam*'da tabiatıyla ağız bilimi disiplini içinde yansıtılmadığı için, ayrıca kaynak kişiden ses kaydına alınıp çeviri yazı alfabetisiyle tekrar yazılmıştır:

- (1) - *benim göllestrol var. daha yiyemem ğāri.*
- *gendi başına üç dabak yidi, golestrol **dir, baķale!***
“- Benim kolesterol var, daha yiyemem artık.
- Kendi başına üç tabak yedi, kolesterol diyor, bak hele!”
- (2) - *amma yidiler yā, hadi ğaķın ğāri.*
- *pilav da yālı olmuş.*
- ***baķ baķ hālā pilav getiriler.***
- *iyi yidik valla.*⁸
“- Amma yediler ya, hadi kalkın artık.
- Pilav da yağlı olmuş.
- Bak bak, hālā pilav getiriyorlar.
- İyi yedik vallahi.”
- (3) - *sabahdan beri telezon izleriz. vaķit geķmez len!*
- *tōh! buņa da oruş vurdu.*⁹
“- Sabahtan beri televizyon izliyoruz. Vakit geçmiyor lan!
- Tüh! Buna da oruç vurdu.”
- (4) - *benim süttten dondurma yapallarımış. nassı sağar baķale.*¹⁰
“Benim süttten dondurma yapıyorlarmış, nasıl sağıyor bak hele.”
- (5) - *iramazan'a girdik. cāmi yirine nargileciler doldu. nōrüsünğüz ğonyalılar?*¹¹
“- Ramazan'a girdik. Cami yerine nargileciler doldu. Ne yapıyorsunuz Konyalılar?”

Kalıplaşmış sorularla veya selamlama ifadeleriyle oluşturulan karşılıklı konuşmalarda konuşma anı söz konusu olduğu için odaklılığın $-A(r) \sim -X(r)$ ~ $-r \sim -\emptyset$ biçimleriyle aktarılması karakteristiktir:

- (1) - *esselamünaleykūm.*
- *āleykūmselām.*

6 *Güzel Gonyam*, Konya kültürünü tanıtmayı amaç edinmiş bir genel ağ sitesidir. bk. <http://www.guzelgonyam.com>.

7 *Güzel Gonyam*'da “Bazar gününden kalan bir Güzel Gonyam Pilavı sofrasından...”

8 *Güzel Gonyam*'da “Pilav sırası beklerkene...”

9 *Güzel Gonyam*'da “Hacemmelerinin canına tak dimiş.”

10 *Güzel Gonyam*'da “Geçi süttünden dondurmaya büyük ilgi var!”

11 *Güzel Gonyam*'da “Güzel Gonyam müftüsü şu an açıklama yapıyor...”

- **nõrüsünüz?**
- **otururuz**, burası iyiymiş.
“- Selamünaleyküm.
- Aleykümselam.
- Ne yapıyorsunuz?
- Oturuyoruz, burası iyiymiş.”
- (2) (Telefonda) - **ne yapay?**
- **ne yapıyım, dînenirim, çay içerim.**
- **sen ne yapay?**
“- Ne yapıyorsun?
- Ne yapayım, dinleniyorum, çay içiyorum.”
- Sen ne yapıyorsun?”
- (3) (Telefonda) - Merhaba Mehmet nasılsın?
- **haber dînerim, sen nõrüy?**
“- Haber dinliyorum, sen ne yapıyorsun?”
- (4) - **pek güzel olmuş. hatçe nâpar iyi mi?**
- **nâpsın, tandıra gâkdı sabah erkenden. ekmeğ ider. diyim de ekmeğ, börek ulaştırırsın size** (Ulutürk 2016: 204).
“- Pek güzel olmuş. Hatice ne yapıyor iyi mi?
- Ne yapsın, tandıra kalktı sabah erkenden. Ekmek yapıyor. Diyeyim de ekmeğ, börek ulaştırırsın size.”

Yukarıda geniş zaman ekinin Türk dili alanında genellikle odaksızlık içermeyen işlevinin yerleşmiş olduğu ve bunun yanında çeşitli kiplik anlamları sunar hâle geldiği belirtilmişti. Konya yerli ağzında $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle temsil edilen ek, genel Türkçedeki bu işlevleri de yerine getirmektedir. Bu kapsamda $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleri, konuşma anında gerçekleşmek zorunda olmayan, sürekli yapılan ve genelleşmiş olaylar ile imkân ve ihtimal dâhilindeki potansiyel olayları ifade etmektedir. Bu cümlelerde ekin sağladığı işlev, çoğunlukla uygun düşen zarflarla da desteklenmektedir. Aşağıda ilk üç örnekte ekin odaksız olmayan, yani genel şimdiki zaman işlevi; diğer örneklerde ise muhtelif nüansları içeren kiplik işlevler anlatılmıştır:

- (1) **kõr ibo diller.**
“Kõr İbo derler.”
- (2) **dîğ, dîğ, dimedim dîğ; yiğ, yiğ, yimedim dîğ!**
“Dersin, dersin, demedim dersin; yersin, yersin, yemedim dersin!”

- (3) *yazın her bazar pılava gideriz.*
“Yazın her pazar pılava gideriz.”
- (4) *düine gelmezseniz darılırım valla.*
“Düğüne gelmezseniz darılırım vallahi.”
- (5) *yiter gâri len... valla ğarnıñdan ğurt çıkar.*¹²
“Yeter gayrı lan... Vallahi karnından kurt çıkar.”
- (6) *gine berāber gideriz.*
“Yine beraber gideriz.”
- (7) *hoşlarıñıza gider inşallah.*
“Hoşunuza gider inşallah.”

4. 2. -(X)yo(r)

Ekin kullanımları

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında şimdiki zaman işlevi için *-A yorır*'dan gelişen biçimlerin yaygın olarak işletildiği bilinmektedir. Konya yerli ağızında ek, *-(X)yo(r)* biçimindedir. Ekin şahıslara göre çekiminde sırasıyla *-(X)yom*, *-(X)yoñ*, *-(X)yor*, *-(X)yoruz* ~ *-(X)yoz*, *-(X)yorsuñuz*, *-(X)yorlar* ~ *-(X)yollar* biçimleri işletilmektedir: *bakıyom*, *bakıyoñ*, *bakıyor*, *bakıyoruz* ~ *bakıyoz*, *bakıyorsuñuz*, *bakıyorlar* ~ *bakıyollar*.

-(X)yo(r)'un eklendiği ünlüyle biten çok heceli fiillerle, olumsuzluk eki alan fiillerde son hecedeki ünlü uzamaktadır. Hece kaynaşması sonucunda oluşan bu ünlü uzaması, bir bakıma *-A yorır*'da yer alan zarf-fiil ekinin varlığına da işaret etmektedir: *beklēyom* < bekle-ye yorır men, *başlāyoñ* < başla-ya yorır sen, *hazırlāyor* < hazırla-ya yorır, *bilmēyom* < bilme-ye yorır men, *yitmēyor* < yitme-ye yorır.

Şimdiki zaman ekinin olumsuz çekiminde ünlü uzunluğunun olduğu *-mĀyom*, *-mĀyoñ*, *-mĀyor*, *-mĀyoruz* ~ *-mĀyoz*, *-mĀyorsuñuz*, *-mĀyor(lar)* biçimleri karakteristiktir: *ğoşmāyom*, *ğoşmāyoñ*, *ğoşmāyor*, *ğoşmāyoruz* ~ *ğoşmāyoz*, *ğoşmāyorsuñuz*, *ğoşmāyorlar*.

Olumlu ve olumsuz soru ifadelerinde 1. ve 2. teklikte şahıs ekleri, zaman ekine bağlanmaktadır, başka bir ifadeyle soru ekinde önce gelmektedir: *yazıyom mu?*, *yazıyoñ mu?*, *yazmāyom mu?*, *yazmāyoñ mu?* 1. ve 2. çoklukta ise şahıs ekleri, soru ekinde sonra eklenmektedir: *yazıyor muyuz?*, *yazıyor musuñuz?*, *yazmāyor muyuz?*, *yazmāyor musuñuz?*

¹² Güzel Gonyam'da klasik bayram günü uyarısı.

Ekin işlevleri

Türkiye Türkçesi alanında odaksıl şimdiki zaman için genellikle *-A yorır*'a dayanan biçimlerin yenilediği bildirilmiştir. Konya yerli ağzında *-(X)yo(r)* ile temsil edilen ek, karakteristik olmamak kaydıyla odaksıl şimdiki zamanın ifadesinde işletilmektedir. *-(X)yo(r)*'un odaksıl işlevli örnekleri, ölçünlü dilin etkisiyle gelişmiş olmalıdır:

- (1) *valla şinci arkadaşlarla oturuyoz, señle şinci görüşemem.*

“Vallahi şimdi arkadaşlarla oturuyoruz, seninle şimdi görüşemem.”

Konya yerli ağzında *-(X)yo(r)* ekine, odaksıl olmayan şimdiki zamanın aktarılmasında daha çok başvurulmaktadır. Buna göre *-(X)yo(r)* biçimi ile genellikle konuşma anında gerçekleşmek zorunda olmayan olaylar anlatılır. Bunlar, devamlı yapılan ve genellik kazanmış olaylardır. *-(X)yo(r)* biçimi bununla beraber, geçmiş ve gelecek zamanı işaretlemeye işlektir. Ayrıca *-dur* ekinin birlikteliğiyle ihtimal, tahmin gibi kiplik işlevleri karşılamaktadır. *-(X)yo(r)* biçimi ile aşağıdaki 1 ve 2 numaralı örneklerde genel şimdiki zaman, 3 ve 4 numaralı örneklerde gelecek zaman, 5 numaralı örnekte ise ihtimal bildirilmiştir:

- (1) *yazları yaylaya çıkıyoruz.*

“Yazları yaylaya çıkarız.”

- (2) *sen hep böyle idiyon.*

“Sen hep böyle yapıyorsun.”

- (3) *hanım, yarın bize çaya geliyollar?*

“Hanım, yarın bize çaya gelecekler.”

- (4) *yirinişizden devinmey, hemen geliyom.*

“Yerinizden kıılmamayın, hemen geliyorum (az sonra geleceğim).”

- (5) *hazār uyuyordur.*

“Herhalde uyuyordur.”

5. Odaksıllık açısından *-A(r) ~ -X(r) ~ -r ~ -Ø* ve *-(X)yo(r)* biçimlerinin farkı

Konya yerli ağzının sisteminde odaksıllık, geniş zaman eki *-A(r) ~ -X(r) ~ -r ~ -Ø* ve şimdiki zaman eki *-(X)yo(r)* ile anlatılmaktadır. Ancak bunlar arasında odaksıl şimdiki zamanın anlatımında hâkim olan, *-A(r) ~ -X(r) ~ -r ~ -Ø* biçimleridir. Özellikle *ne yaparın?*, *ne yaparsınız?*, *nörün?* gibi kalıplaşmış sorularla veya selamlama ifadeleriyle tesis edilen karşılıklı konuşmalarda, o anda gerçekleşmekte olan olaylar aktarılırken *-A(r) ~ -X(r) ~ -r ~ -Ø* biçimlerinin kullanılması karakteristiktir. Yine *bak, bakale, bakın, gördün mü?, görün mü?* gibi seslenme ifadeleriyle konuşma anının desteklendiği cümlelerde eş

zamanlı gerçekleşen olaylar da $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle bildirilmektedir. Bu kullanım özellikleri bir bakıma $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimlerinin işletildiği dilsel alanları da ortaya koymaktadır. Bahsi geçen kullanımlarda $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle olaya karşı dar bir bakış açısı ve yüksek düzeyde bir odaklanmanın olduğu bilhassa belirtilmelidir. Bu bağlamda Konya yerli ağzında $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimlerinin odaklı işlevli kullanıldığı alanlarda, $-(X)yo(r)$ 'a pek başvurulmadığı tespit edilmiştir.

Konya yerli ağzında geniş zaman eki $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ ile ilgili bir diğer özellik, kiplik anlamları sunarken ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde $-(X)yor$ ile sunulan kimi kiplik anlamlar, Konya'da $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle karşılanmaktadır. Bölge ağzında $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimlerinin bu özelliği, $-(X)yo(r)$ 'a göre işlevsel genişliğini koruması ve yansıması açısından dikkat çekicidir:

(1) - *gine nire **gideñ** süleyman?*

- *bi alâddin'in oruya varıp da gelecem.*

“- Yine nereye gideceksin (gitmeyi planlıyorsun) Süleyman?

- Bir Alaaddin'in oraya gidip de geleceğim.”

(2) - *ğonyalı bir ğadın eyer “ayâm ârır herif, beni ğaplıcaya götür.” dirse inanmañ. canı gezme **isderdir**.*¹³

“- Konyalı bir kadın eğer ‘Ayağım ağrıyor bey, beni kaplıcaya götür.’ diyorsa inanmayın. Canı gezme istiyordur.”

Diğer yandan Konya yerli ağzında analitik yolla oluşturulmuş $-(y)Xb batır < -(y)Xp yat-ır$ yapısı bulunmaktadır. Bu yapı, özellikle Güneybatı Anadolu ağızlarını konu alan çalışmalarda araştırmacılar tarafından “şimdiki zaman eki” olarak kaydedilmiştir (bk. Akar 2013: 145-146). Konya yerli ağzında bu yapının şahıslara göre çekimi $-(y)Xb batırım$, $-(y)Xb batırsıñ$, $-(y)Xb batır$, $-(y)Xb batırız$, $-(y)Xb batırsıñız$, $-(y)Xb batır(lar)$ biçimlerindedir. $-(y)Xb batır$, daha çok 3. şahıslarda kullanılır. Bu yapının olumsuz fiillerde ise kullanımı yoktur. Öncelikle, Konya yerli ağzında $-(y)Xb batır$ ile sunulan olay, konuşma anında da geçerli olabilir ama konuşma anında, yani o anda gerçekleşmek zorunda değildir. Bu çerçevede $-(y)Xb batır$ 'ın işlev alanları, eklendiği fiillerin kılınış özelliklerine bağlı olarak şekillenmiştir. Ön sınırı vurgulayan ve sınır vurgulamayan fiillerde $-(y)Xb batır$ ile hareketin gerçekleşmeye başladığı veya yeni gerçekleştiği bildirilmektedir. $-(y)Xb batır$, bu tür fiillerde kritik sınırın hemen sonrasına yönelerek hareketin başladığını vurgulamaktadır:

(1) *seniñ ğız yiñi yiñi **yörüyüb batır**.*

“Senin kız yürümeye yeni başladı, yeni yeni yürüyor.”

¹³ *Güzel Gonyam on Twitter: #Gonyalı Hacı Üssüyük Emmi'den çok önemli bir bilgi.*

- (2) **gönüşub batır** cümlesi; yetişkin insanlar için söylenirse aralarında “Konuşmaya başladılar.” anlamını, küskün insanlar için söylenirse küskünlüğün bittiğini kasteden “Konuşmaya başladılar.” anlamını verir. Aynı cümle bir çocuk için söylendiğinde ise “Yeni yeni konuşuyor, konuşmaya yeni başladı.” anlamına gelir.
- (3) *age*,¹⁴ *patetisleri getirin, zopa gübürdeyib batır*.
“Al gel (getir), patatesleri getirin, soba alevlenmeye (yanmaya) başladı.”
- (4) *fıdanlar yavaş yavaş böyüyüb batır*.
“Fıdanlar yavaş yavaş büyümeye (ağaç olmaya) başladı.”

Konya yerli ağzında *-(y)Xb batır*’ın *öl-* “ölmek”, *gün bat-* “güneş batmak”, *hamur gel-* “hamur mayalanmak”, *gel-* “gelmek”, *var-* “varmak” gibi son sınırı vurgulayan fiillerle kullanılması ise daha yaygındır. *-(y)Xb batır*, son sınırı vurgulayan fiillerde kritik sınırın hemen öncesine konumlanır ve bu suretle hareketin gerçeklemeye yaklaştığını, çok az kaldığını bildirir. Ayrıca bu ifadelerde, fiildeki hareketin az sonra ya da yakın bir zamanda gerçekleşeceği iması hâkimdir. *-(y)Xb batır* bu işleviyle diğer açıdan, bir görünüş değeri olan sınır öncesi bakış işaretleyicisidir.¹⁵ *-(y)Xb batır*’ın fiildeki hareketin gerçeklemeye yaklaştığını bildirme işlevinin yaygın olması ile son sınırı vurgulayan fiillerle kullanılması bir sistemin tezahürüdür. Cümle, *-(y)Xb batır*’ın bu işlevi dolayısıyla örneğin “neredeysse” zarfıyla da takviye edilebilmektedir:

- (1) *nerdeyse oruya varıb batır*.
“Neredeysse oraya varmak üzere.”
- (2) *gün inib batır*.
“Güneş batmak üzere.”
- (3) *hamır gelib batır*.
“Hamur mayalanmak üzere.”
- (4) *sabah olub batır*.
“Sabah olmak üzere.”
- (5) *yimek olub batır*.
“Yemek olmak üzere.”
- (6) *bi vardık ki, adam ölüb batır*.¹⁶
“Bir gittik ki, adam ölmek üzere.”

14 *age < alıp gel-* krş. Türkmencede *äkel-* ‘getirmek, alıp gelmek’ (Tekin vd. 1995: 190).

15 Sınır öncesi bakış hakkında bk. Doğan-Usta (2015).

16 Benzer kullanım Konya’nın Bozkır ilçesi ağzında da kaydedilmiştir: *abıla biz üç kişiyiz. biz açlıktan ölüp batırız* (Aşçı 2016: 185), “Abla biz üç kişiyiz. Biz açlıktan ölüyoruz (ölmek üzereyiz).”

-(y)Xb *batır*, Konya yerli ağzında -*dır* ekinin katılımıyla kiplik anlamları bildirmeye de izin vermektedir. Aşağıdaki örneklerde -(y)Xb *batırdır* ile *olasılık* anlamlı kiplik sunulmuştur. Olasılık anlamı için 1 ve 2 numaralı cümlelerde aynı zamanda *hazār* “herhâlde” zarfı kullanılmıştır.

- (1) **gelib batırdır hazār.**
“Gelmek üzeredir herhâlde.”
- (2) - **ablā yimek olub batır mı?**
- *anam mutfağda, olub batırdır hazār.*
“- Abla yemeğin olması yaklaştı mı?”
- Annem mutfakta, olmasına az kalmıştır herhâlde.”
- (3) **ğayısılar érib batırdır, hafta sonu gidelim bahçaya da toplayalım.**
“Kayısılar ermek (olgunlaşmak) üzeredir, hafta sonu gidelim bahçeye de toplayalım.”
- (4) **geçenlerde gördüm apalardı, şu sıralar yürüyüb batırdır.**
“Geçenlerde gördüm *apalyordu*,¹⁷ şu sıralar yeni yeni yürüyordur (yürümeye başlamıştır).”

Konya yerli ağzında -(y)Xb *batır* yapısı, -A(r) ~ -X(r) ~ -r ~ -Ø biçimlerinin sunduğu odaklılıktan mahrumdur. Bakış noktasında gerçeklemede olan olayların bildirilmesinde -(y)Xb *batır*’a hiçbir şekilde başvurulmamaktadır. Konuşurlar -(y)Xb *batır* yapısı ile söz gelimi, *bağkale gençler top oynayıb batır*; yahut *nörüñ* sorusuna *şimdi çay içib batırım / şimdi dînenib batırım / şimdi telezon izleyib batırım* gibi cümleleri asla kurmadıklarını ifade etmişlerdir.

Ayrıca -(y)Xb *batır*’ın Konya yerli ağzında genellikle son sınırı vurgulayan fiillerle kullanılması, onun odaklılık zaman alanında varlık göstermemesinin bir başka delilidir. Çünkü şimdiki zaman işaretleyicileri, bu tür “sürek” taşımayan fiillerle uyumlu değildir.

6. Diğer Türkiye Türkçesi ağzlarındaki durum

Türkiye Türkçesi alanındaki bir kısım ağzlarda odaklılık şimdiki zaman için geniş zaman ekinin işletildiği araştırmacılar tarafından kaydedilmiştir. Bunlardan birisi, odaklılık şimdiki zamanı işaretleme sistemi bakımından Konya yerli ağzıyla birçok yönden ortaklaşan Kıbrıs ağzıdır. Johanson (2009) ve Demir (2010), Kıbrıs ağzında geniş zaman ekinin hem odaklılık şimdiki zamanın hem de genel geçer olayların ve çeşitli kiplik anlamların anlatılmasında kullanıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca odaklılık şimdiki zaman için yeni bir ekin eksikliğine ya da tam olarak gelişmediğine dikkat çekmişlerdir.¹⁸

¹⁷ *apala*:- Bacakları gere gere, ayırarak yürümek.

¹⁸ Johanson’a göre Kıbrıs ağzında odaklılık şimdiki zaman ekinin eksikliği, 16. yy.da bölgeye göçen grupların ağzlarında

Kıbrıs ağzında ekin yapısı (olumlu, olumsuz, soru biçimleri gibi) ve işletilme özellikleri, Konya ağzıyla hemen hemen aynıdır. Farklılık, $-(X)K$ biçimindeki çokluk 1. şahıs ekinde söz konusudur. Örneğin Kıbrıs ağzında; *yaparım ~ yaparın, yapay ~ yapan ~ yaparsın, yapar, yaparık, yaparsınız, yapallar* şeklinde bir çekim söz konusudur. Kıbrıs ağzında odaksılık için Türkiye merkezli yeni göçler, eğitim, iletişim gibi sebeplerle $-(X)yor$ eki de gelişmiştir; ancak bu ek oldukça geri plandadır (Demir 2010: 129-131). Bu noktada Kıbrıs'taki Türkçe konuşurların 16. yy.da çoğunlukla Adana-Konya-Antalya bölgesinden geldiği belirtilmelidir. Tarihî arka plan, Konya ve Kıbrıs ağzları arasında odaksılığı işaretleyen sistemin örtüşmesi ve benzer gelişmeleri kaydetmesi yönüyle de teyit edilmektedir.

Yoğun olmamak kaydıyla Mersin ağzlarında geniş zaman ekinin odaksıl şimdiki zamanı işaretlediği örnekler tespit edilmiştir. Tor (2006: 80-81), *Mersin'de Şimdiki Zaman* adlı çalışmasında “geniş zaman ekinin şimdiki zaman eki yerine kullanımı” açıklamasıyla sözü edilen örnekler yer verir: *sen neden ağlaŋ?* “Sen neden ağlıyorsun?” (Aslanköy/Mersin), *uğursuzluk getiren kuşlar var mıydı der* “Uğursuzluk getiren kuşlar var mıydı diyor” (Aşağıköselilerli/Mut), *sen bildiğini söyle derin* “Sen bildiğini söyle diyorum.” (Kızılaliler/Anamur). Mersin'in bu ve diğer ağzlarında şimdiki zaman için aynı zamanda $-(y)Xp$ oturur, $-(y)Xp$ gider, $-(y)Xp$ yürür, $-(y)Xp$ yatır gibi analitik yapıların da işlek olduğu görülmektedir (bk. Tor 2006).

Caferoğlu'nun (1973) Ermenek ağzından derlediği masal metninde, ekin bölge ağzında odaksıl şimdiki zaman işlevinde kullanıldığı görülmektedir:

(1) *yabancı bi atlınıŋ geldiŋi gorüncek hemen ezanı oxur oxumaz atlınıŋ oŋüne éniyor:*

- *selam aleyküm.*

- *aleykümüselam.*

- *acale bõle nerden gelip nerye gédersin, bu ikindin dar zamanında, déyor.*

- *xoca beni yolundan éyleme, ben babamın derdine derman olmaya géderim* (Caferoğlu 1973: 4).

“Yabancı bir atlının geldiğini görünce hemen ezanı okur okumaz atlının önüne iniyor:

- *Selamünaleyküm.*

- *Aleyküm selam.*

ek yenilenmesinin muhtemelen henüz tamamlanmamış olmasıyla ilgilidir. Ayrıca, dönemin standart dili Osmanlıcanın ağzılar üzerinde etkili olmamasından kaynaklanmaktadır (2009: 97).

- Acele böyle nereden gelip nereye gidiyorsun, bu ikindinin dar zamanında, diyor.

- Hoca beni yolumdan eyleme. Ben babamın derdine derman olmaya gidiyorum.”

Karaman, Niğde, Nevşehir gibi çevre ağızlardan derlenmiş metinlerde de geniş zaman ekinin odaklılık bildirdiği tek tük kullanımlar geçmiştir. Ancak metinlerde genellikle masal, hikâye, hatıra vb. malzemeler bulunması sebebiyle örnekler sınırlıdır. Dolayısıyla ekin bu bölgelerde kullanım sınırları ve işleklik derecesi hakkında değerlendirme yapmak mümkün olmadığı için ayrıca tetkik edilmeye muhtaçtır:

Karaman (Merkez/Akçaalan Köyü)

(1) *onu okurka ğız bi aPdāl göçü bir baqtısa ki bi gün bi aPdāl göçü ge-
çermiş pençereniñ
altından.*

- sen **nārañ** orda, sen **nārañ** orda *dérke baña bi yoldaş viriñ dimiş*
(Uysal 2009: 278).

“Onu okurken kız, bir abdal göçü, bir baktıysa ki bir gün, bir abdal göçü geçiyormuş pencerenin altından.

- Sen ne arıyorsun orada, sen ne arıyorsun orada derken bana bir yoldaş verin, demiş.”

Nevşehir (Ürgüp/Salur köyü)

(1) *bi de gaynata ğelmiş aramış yox. hepisi de duruyollar.*

- é, “*ne ararsuñız burada*” *dimiş* (Korkmaz 1994: 144-145).

“Bir de kaynata gelmiş aramış yok. Hepsi de duruyorlar.

- E, ne arıyorsunuz burada, demiş.”

Niğde (Merkez/Çayırılı Kasabası)

(1) - ... *tēmenden sōna üs tēmen yani ğidem ğidem yoxarlar yarbay.*

- sen *bunnaru niye soruñ* *onu bāa bi sōle baxım.*

- *ben bunu doktora tezime yazacam ablacım* (Erdoğan 2012: 323).

“Teğmenden sonra üsteğmen yani kıdem kıdem yukarıları yarbay.

- Sen bunları niye soruyorsun onu bana bir söyle bakayım.

- Ben bunu doktora tezime yazacağım ablacığım.”

Geniş zaman eki $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimlerinde ve benzer diziliş özelliklerinde olmak suretiyle Türkiye Türkçesinin başka ağızlarında da bulunmaktadır. Farklılık, sadece eklere bağlanan şahıs eki biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Ekin, kullanıldığı bütün ağızlardaki durumunu soruşturmak bu

çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Yine de eldeki verilere göre $-A(r) \sim -X(r) \sim -r$; $-\emptyset$ biçimleri, işletildiği ağızların çoğunluğunda odaksıl işlevinden çekilmiş durumdadır. Ekin işlev alanında odaksıl olmayan şimdiki zaman, başka bir deyişle geniş zaman kalmıştır (bk. Ay 2009: 474-487). Bu tür ağızlarda odaksıllık işlevi ise $-A$ yorur'ın deşikeleri veya analitik yapıllı başka eklere devredilmiştir. Örneğin, aynı zamanda araştırmacının konuşuru olduğu Sivas ve yöresi ağızlarında $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleri daima odaksıl olmayan görünümler ile kiplik anlamlar sunar. Söz konusu ek, Sivas bölgesi ağızlarından derlenmiş olan şu parçada birincisinde *niyet* anlamlı kiplik bildirmiş, ikincisinde odaksıllık içermeyen işlevde kullanılmıştır.

(1) *padişah*:

- *ben bu çocū keserim. bu çocux böyyip benim gızımı alacax. nasıl olur ki, bir göca ğarının torunu, ben bir pādīşahım, benim gızımı al-sın. sultan xanım allah'dan ğorxmañ mı beyle bir sābi çocū kesmiye?* (Caferoğlu 1994: 11).

“Padişah:

- Ben bu çocuğu keserim. Bu çocuk büyüyüp benim kızımı alacak. Nasıl olur ki, bir koca karının torunu, ben bir padişahım, benim kızımı alsın? Sultan hanım, Allah'tan korkmaz mısın böyle bir küçük çocuğu kesmeye?”

Bir diğerk deyişle bu ağızlarda örneğin *ne yapañ?*, *nōrūñ?*, *ne édersiñiz?* gibi kalıp ifadeler muhakkak suretle odaksıl olmayan şimdiki zaman (geniş zaman) veya kiplik anlamlar bildirir. Kalıp ifadeler, bağlama göre sırasıyla “(Genellikle) Ne yaparsın?”, “(Acaba) Ne yaparsın?”, “(Tahminen) “Ne yaparsınız?” vb. anlamlarda anlaşılır. Yahut bu tür sorular, karşıdaki kişiye konuşma anında gerçekleşmekte olan olayı sorgulamak için yöneltilemez.

7. Sonuç

Konya yerli ağzında geniş zaman ekinin, Türk dilinin genelindeki gelişmelerden farklı olarak odaksıllık bildirme işlevini terk etmeyip canlı olarak sürdürdüğü görülmektedir. Bir başka deyişle Konya yerli ağzı $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle temsil edilen geniş zaman ekini, odaksıl şimdiki zaman için de işletmesi yönüyle Türk dilinin tarihî bir özelliğini korumuştur. Bu açıdan Yakutça, Makedonya'daki kimi Türk ağızları, Kıbrıs ağzı gibi “kırıy dili” özelliğindeki sayılı deşikelerle ortaklaşmaktadır.

Geniş zaman eki açısından çoğu Türk dilinde yüksek odaksıllıktan odaksızlığa doğru art zamanlı bir gelişme seyri söz konusudur. Konya yerli ağzında ise bu gelişme gerçekleşmemiş ve odaksıl şimdiki zamanı işaretleme işlevi yenilenen eke, yani $-(X)yo(r)$ 'a devredilmemiştir. Bilhassa kalıplaşmış sorularla kurulan karşılıklı konuşmaların olduğu ya da *bağ*, *bağale*, *gördün*

mü?, *görüş mü?* türünden ifadelerle konuşma anının belirtildiği cümlelerde odaklılığın $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle işaretlenmesi, Konya yerli ağzının karakteristiğidir. Ekin hem odaklılığı hem de (odaksızlığı) geniş zamanı bir arada sunabilmesinden dolayı sistemde başka işaretleyicilere ihtiyaç doğmuştur. Bunun için cümlelerde konuşma anını işaretleyen destekleyici ifadeler de kullanılmaktadır. Karşılıklı konuşmalar, bizâtihi konuşma anını temsil ettiği için cümlelerde bu tür destekleyicilere gerek kalmayabilir. $-(X)yo(r)$ ise Konya yerli ağzında, odaklıl şimdiki zamanın ifadesinde fazla yerleşmemiştir; bunun yerine odaklıl olmayan kullanımlarda yaygındır. Konya yerli ağzında kullanılan $-(y)Xb batır$ yapısı, fiildeki hareketin gerçekleşmeye başladığını veya gerçekleşmeye yaklaştığını bildiren iki işlevi yerine getirmektedir. Bu işlevler $-(y)Xb batır$ 'ın eklendiği fiillerin kılınmış özelliklerine göre belirlenmiştir. $-(y)Xb batır$, Konya yerli ağzında odaklıl şimdiki zamanı anlatmada kullanılmamaktadır. Odaklıl şimdiki zamanın ifadesi burada $-A(r) \sim -X(r) \sim -r \sim -\emptyset$ biçimleriyle sağlanmaktadır.

Çeviri Yazı İşaretleri ve Diğer İşaretler

- /é/ kapalı /e/ ünlüsü
- /ā/ uzun /a/ ünlüsü
- /ē/ uzun /e/ ünlüsü
- /ī/ uzun /i/ ünlüsü
- /î/ uzun /i/ ünlüsü
- /ō/ uzun /o/ ünlüsü
- /ō/ uzun /ö/ ünlüsü
- /ū/ uzun /u/ ünlüsü
- /ū/ uzun /ü/ ünlüsü
- /ġ/ art damak /g/ ünsüzü
- /x/ art damak /h/ ünsüzü
- /k/ gırtlak /k/’si
- /ŋ/ damak /n/’si
- > : Bu şekle gider.
- < : Bu şekilden gelir.
- * : Tanıklandırılmamış biçim
- /A/ : /a/, /e/
- /I/ : /ı/, /i/
- /X/ : /ı/, /i/ /u/, /ü/
- ∅ : Ek olmadığını bildirir.

Kaynaklar

- ADAMOVIĆ, Milan (1985), *Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache*, Leiden-E. J, Brill.
- AHMED, Oktay (2014), “Makedonya Türk Ağzlarında Şimdiki ve Geniş Zamanın Bugünkü Morfolojik Durumu”, *İdil*, C 3, S 14, s. 1-11.
- AKAR, Ali (2013), *Muğla ve Yöresi Ağzları*, Ankara, TDK Yayınları.
- AKŞEHİRLİ, Soner (2010), “Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies*, 5/4, s. 15-73.
- ASLAN, Sema (2012), “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig*, Güz, S 63, s. 11-30.
- ASLAN DEMİR, Sema (2016), *Görünüş Kategorisi. Türkmence Örneği*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- AŞCI, Ufuk Deniz (2016), “Bozkır Ağzında Görülen Bazı Şekil Bilgisi (Morfoloji) Özelliklerine Dair”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, S 40, s. 177-193.
- AY, Özgür (2009), *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fiil Çekimi*, Ankara, TDK Yayınları.
- AYDEMİR, İbrahim Ahmet (2010), *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- BACANLI, Eyüp (2007), “Aspekt, Kılınış ve Taksis Çerçevesinde Tavas Ağzlarındaki Şimdiki Zaman İşaretleyicilerinin Değerlendirilmesi”, *Erdem*, 16/48, s. 1-19.
- BAYKARA, Tuncer (2002), “Konya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 26, s. 182-187.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1973), “Konya İlinin Ermenek Ağzı”, *TDAY Belleten* 1972, s. 1-16.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), *Sivas ve Tokat İlleri Ağzlarından Derlemeler*, Ankara, TDK Yayınları.
- COMRIÉ, Bernard (1985), *Tense*, Cambridge, Cambridge University Press.
- DEMİR, Nurettin (1996), “Güneybatı Anadolu Ağzlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir” *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992 -1 Ekim 1992)*, Ankara, s. 43-56.
- DEMİR, Nurettin (2010), “Zum fokalen Präsens in zyperntürkischen Dialekten”, *Turcolgy in Mainz*, (ed. By Hendrik Boeschoten-Julian Rentzsch), Harrassowitz, Wiesbaden, s. 123-134.
- DOĞAN, Talip-USTA, Çiğdem (2015), “Türkiye Türkçesinde Sınır Öncesi Bakış Açısı ve Yaklaşma”, *Türkiyat Mecmuası*, C 25, Güz, s. 167-192.
- ECKMANN, János (2004), (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), *Nehcü'l-Ferâdis (Uşmağların Açuç Yolu-Cennetlerin Açık Yolu)-I Metin, II. Tıpkıbasım*, (haz. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara, TDK Yayınları. (NF)
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, Boston, Brill.
- ERDOĞAN, Songül (2012), *Niğde Merkez ve Bor İlçesi Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- ERGİN, Muharrem (1971), *Azeri Türkçesi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- GÜLENSOY, Tuncer (1985), “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, *Türk Kültürü Araştırmaları. İbrahim Kafesoğlu Armağanı*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 281-296.
- JOHANSON, Lars (1994), “Türkeitürkische Aspektotempora”, *Tense Systems in European Languages*, (ed. Rolf Thieroff ve Joachim Ballweg), Tübingen, s. 247-266.
- JOHANSON, Lars (2009), “Türk Dillerinde Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği”, *Bilig*, Bahar, S 49, s. 93-101.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil-Basit Çekim* (2006), Ankara, TDK Yayınları. (KTLG-F)
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara, TDK Yayınları.
- REİCHANBACH, Hans (2005), “The Tenses of Verb”, *The Language of Time: A Reader*, (ed. Inderjeet Mani et al), Oxford University Press, s. 71-78.
- TEKİN, Talat vd. (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 18, Ankara, Simurg Yayınları.
- TOR, Gülseren (2009), “Mersin Ağızlarında {-(y)Ik} Ekinin Kullanımı”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S 19, s. 107-165.
- TÜRK, Vahit (1999), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *TDAY Belleten 1996*, Ankara, s. 291-340.
- ULUTÜRK, Muammer (2016), *Vâdi-i Meram*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- UYSAL, İdris Nebi (2009), *Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli.
- YAPICI, Ali İhsan (2013), “Aydın ve Yöresi Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Şekilleri”, *Türük*, S 2, s. 1-48.

Taranan Metinler

- ÇETİŞLİ, İsmail (1998), *Cahit Külebi ve Şiiri*, Ankara, Akçağ Yayınları. (CK)
- ÇOKUM, Sevinç (1989), *Ağustos Böceği*, İstanbul, Cönk Yayınları. (AB)
- DIRANAS, Ahmet Muhip (1974), *Şiirler*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları. (Ş)
- KEMAL, Orhan (1984), *Çamaşırcının Kızı: Hikâyeler*, İstanbul, Tekin Yayınevi. (ÇK)
- TAHİR, Kemal (1967), *Devlet Ana*, Ankara, Bilgi Yayınevi. (DA)
- URGAN, Mîna (2013), *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. (BDA)

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.guzelgonyam.com/> (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2017)
- http://www.konya.gov.tr/kurumlar/konya.gov.tr/dosyalar/listeler/NUFUS_VERILERI.pdf (Erişim tarihi: 28 Temmuz 2017)

